

Jegyzet a kritikáról és az irodalomtörténetről

Befejezéséhez közeledik az Irodalomtörténeti Intézet nagy vállalkozása, a magyar irodalom történetének szintézise. Ennek a munkának lesznek olyan tanulságai, melyeket csak a jövőben fogalmazhatunk meg – de vannak olyanok, melyek már most kivilágosodtak, és hasznunkra válhatnak. Talán kitérhetek ez utóbbiak egyikére, mely a kritika és az irodalomtörténet viszonyát világitja meg.

Az irodalomtörténet eddigi rendszerezői nem sok figyelmet fordítottak elmúlt korszakok kritikusaira. Inkább csak tanulmányíróink figyeltek föl némelyikük szerepére, s akár Erdélyi, akár Gyulai, akár Péterfy, akár Ignótus jelentőségét inkább önálló értékelések elemezték, semmint azok a csekély számú szintézisek, melyeket az elmúlt évtizedek hagytak ránk. A kritika és az irodalomtörténet fontosságáról számos nyilatkozat hangzott el az utóbbi időkben, de a gyakorlatban a kritikust is, az irodalomtörténészt is afféle „irodalmon kívüli” területek művelőinek szokták tekinteni, a tanulmányt pedig „másodrendű” műfajnak, melyhez azok folyamodnak, akikben „elvetéledött” valamely irodalmi hajlam. Még gyakoribb, csaknem általános jelenség a kritika és az irodalomtörténet-írás egymástól elválasztása. Még a „szakmabeliek” közt is elterjedt a hiedelem, hogy lehet az irodalomtörténetet oly módon is művelni, hogy nem ismerjük, nem értjük azt az utolsó korszakot, mely már a jelen irodalmával érintkezik. Hasonlóképp gyakori a jelen irodalmával foglalkozó kritikusok és irodalomtörténészek közt a nézet, hogy meg lehet érteni a jelent a múlt ismerete nélkül. Hányszor halljuk a „tudományos kritika” jelszavát – és milyen ritkán halljuk azt, hogy a marxista, tehát a tudományos igény sohasem valósulhat meg a történetiség híján, vagyis a múltból induló folyamatok megértése, feltárása nélkül. Hallottunk már olyan felfogást is, mely szerint az egész irodalomtörténeti munkának az élő irodalomra kellene korlátozódnia, s felesleges fényűzés Balassival vagy Berzsenyivel, Csokonaival vagy Kemény Zsigmonddal foglalkoznunk. A „rég Magyar irodalom” mellőzése, mostoha kezelése egyesek szerint a jelen kérdéseinek megoldását segíti elő, holott épp lehetetlenné teszi ezt. Az ilyen nézetek vallói talán nem is sejtik, hogy szemléletük mennyire ellentétben van a marxizmus szellemével, tanításával.

Az a szintézis, melynek munkálatai most zárulnak le, váratlan, új megvilágításba helyezte a kritikának és az irodalomtörténetnek múltbeli szerepét. Ha az irodalmat az ideológia egyik megnyilvánulási módjának fogjuk fel – ha a műalkotásban lényegesnek ítéljük az eszmét, mely létrehozta –, ha az irodalmat nem tekintjük függetlennek a kortól, a társadalomtól, az osztályharctól: úgy megértéséhez szükséges egy-egy korszak eszmei, ideológiai irányzatainak, folyamatainak feltárása, megismerése is. Márpedig ezek az eszmék, ezek az ideológiák néha tisztább élesebb módon jelentkeznek a kritikában, az irodalomtörténetben, s általában a teoretikus munkákban, mint egynémelyik irodalmi alkotásban. Vagyis: a jelentős kritikusok és teoretikusok többet árulnak el egy-egy korszak eszmevilágáról, mint a kevésbé jelentős írók. Erdélyi vagy Gyulai teóriái nem pótolhatják ugyan Petőfi vagy Arany alkotói gyakorlatát – emezekben az ideológia legmagasabb rendű s leghatékonyabb megnyilatkozásával kell találkozoznunk. De az is bizonyos hogy Petőfi és Arany szerepét nem értjük meg Erdélyi vagy Gyulai elméleti, kritikai tevékenységének ismerete nélkül. És az is bizonyos, hogy a maguk korának ideológiai mozgásáról Erdélyi is, Gyulai is többet, világosabban és tisztábban mond, mint pl. Tompa Mihály –, pedig ez utóbbit jelentősebb költőnek kell tekintenünk, mint aminőnek a köztudat az utóbbi időben tekintette. Szintézisünk munkálatai közben tehát nagyobb helyet kellett biztosítanunk

a kritikusi, irodalomtörténeti életműveknek, mint aminőt talán eredetileg szántunk is nekik. Minél szélesebb, minél átfogóbb képet és értékelést kívántunk nyújtani egy-egy irodalmi korszakról, annál komolyabb helyet kellett biztosítanunk ebben a képben, ebben az értékelésben a korabeli kritikáknak, az irodalomtörténetnek, – sőt egyéb, ideológiai tudományoknak is. A kritika, az irodalomtörténet ideológia fontosságáról valójában történeti szintézisünk munkái győzhetnek meg bennünket.

De akár a magyar, akár a világirodalmi kritika történetét tekintjük, azt kell látnunk, hogy legnagyobb kritikussaink – irodalomtörténészek is voltak. Ez persze nem úgy értendő, hogy valamennyiük nagy monográfiákban építette föl a maga irodalomtörténeti rendszerét –, hanem úgy, hogy a jelenük irodalmát megelőző, előkészítő korszakokról átgondolt és mély történeti képet formáltak. Ez a kép, az előzményeknek ez a történeti értékelése ott élt a jelenről alkotott ítéleteik mögött. Az igazi kritikusok nemcsak normatívok voltak, – hanem ösztönösen vagy tudatosan: történeti szemlélettel is bírtak. A jelent mindig az előzményekhez viszonyítva látták, a kortársi jelenségekben felfogták azt a múltat is, melyet megőrizni – s azt is, melyet elvetni, támadni vagy túlhaladni akartak. Hogy a már említett példánknál maradjunk: Erdélyi is, Gyulai is Kazinczyig, vagy még messzebb nyúltak vissza ahhoz, hogy Petőfi és Arany jelentőségét, költői újításait, példa-voltukat kritikai munkásságukban megmutathassák, bebizonyíthassák. Akár Erdélyinél, akár Gyulainál – akár a világirodalom többi, jelentős kritikusainál, a kritikai tevékenység szervesen kapcsolódott össze az irodalomtörténeti szemlélettel; kritika és történeti szemlélet náluk egymást erősítette, egymást táplálta. Kritikai tévedéseik mindig jelentkeztek történeti képükben –, míg a történeti értékelés helyes megoldásai ahhoz segítették őket, hogy a maguk korának irodalmában helyesen ítélik meg, s felismerjék, tudatosítsák azt, ami benne újként, lényegesként, eredményként – vagy hibaként jelentkezett.

De ha legjelentősebb kritikussaink ily szorosan összekapcsolták kritikai tevékenységüket az irodalomtörténetivel, nagy költőinknél és íróinknál is fel kell figyelünk arra, hogy a maguk ars poeticáját, irodalmi programját, sőt egész életművüket nagymértékben támasztották alá a magyar irodalom múltjának sajátos szemléletével, tudatos értékelésével. Petőfi számára éppoly élő volt a magyar költészet múltja, mint Arany számára, sőt ez utóbbi a maga népies-nemzeti költészet-eszményét a magyar költészet élesen megrajzolt, történeti képével, átfogó koncepciójával igazolta, s még az összehasonlító módszert is segítségül hívta ehhez a célhoz. Ady prózai írásai közül talán a legmaradandóbbak azok, melyek egészen újszerű, az Aranyéra sokban rácáfoló irodalomtörténeti koncepciót nyújtanak. Hogy Babits, Kosztolányi, Móricz a maguk életművét irodalomtörténetileg is igazolták, az éppoly nyilvánvaló, mint az, hogy más-másféle módon, de irodalomtörténetileg is alátámasztották a maguk törekvéseit, célkitűzéseit: József Attila, valamint Illyés Gyula és Németh László.

Tudjuk, hogy kritika és irodalomtörténetírás nálunk, a XX. század folyamán elváltak egymástól, s kialakult a kritikának egy olyan válfaja, mely a történeti előzményeket ignorálta, s létrejött az irodalomtörténeti „szaktudományosság” egy olyan szemlélete, mely a múltban mozogva, kirekesztette tudatából a jelent, tehát az időrendileg utolsó, a mához közelebb álló, azt esetleg magába is fogadó korszakot. A kritika és irodalomtörténetírás e szétválása Horváth János életművében ment végbe a leginkább szemléletes módon: az *Aranytól Adyig* után nem akart, talán nem mert tájékozódni a maga korában, s bizonytalanságait e téren még nagy, lírai antológiájának kortársi anyaga is bizonyítja. A nyugati irodalmakban is elvált egymástól a kritika és az irodalomtörténet, amiből mindkettőnek elsekélyesedése következett.

Ha a mi helyzetünket, körülményeinket számba vesszük, ugyancsak elégedetlenek lehetünk. Kritika és irodalomtörténet egysége nem jött még létre – sőt, némelyik nézet még akadályozza is ez egység létrejöttét. A marxista tudomány, a dialektikus módszer

egyik legfontosabb kívánalma: a minél gazdagabb, minél szélesebb összefüggések meg-
ragadása. A jelenségeket elszigetelő törekvések eleve ellentmondanak ennek a kívána-
lomnak. A XX. századi kutatások *kizárólagosságát* sürgető felfogás éppúgy gátolja kritika
és irodalomtörténet egységének kialakulását, mint az a nézet, mely szerint az irodalom-
történeti kutatómunkának egy-egy korszak határai közé kell bezárkóznia. Ma már szinte
lehetetlen, hogy valaki mindegyik korszaknak egyaránt avatott ismerője lehessen. De a
jelen irodalmát, a XX. század irodalomtörténeti problematikáját – és az irodalomelmélet
általános kérdéseit valamennyi korszak kutatójának ismernie kell. Legnehezebb a XX.
század kutatójának helyzete: ennek minél több, korábbi korszakot kell ismernie ahhoz,
hogy a XX. században valóban eligazodhasson, – hogy irodalomtörténész, s egyben kritikus
is lehessen. Sajnos, épp a XX. századi kutatóknál, az élő irodalom kritikusainál érezhetjük
leginkább hiányát a korábbi korszakok ismeretének. Mai kritikánk hiányosságai, gyenge-
ségei nagyrészt innen származnak.

A marxista irodalom elképzelhetetlen a fentebb kifejtett egység létrejötte nélkül. A jelen-
nel foglalkozó kritikáknak nemcsak egyetlen író művében, hanem egy egész korszakban,
s egy egész történeti folyamatban is gondolkodnia kell. Az író, a művet el kell helyeznie
a maga korában – de ez csak akkor sikerülhet, ha a kritikus tudatában ott él a XX. századi
magyar és világirodalom folyamatainak, irányzatainak képe, s ezek mögött a korábbi
korszakoké is. Amikor a kritikus munkában megnyilvánuló *művészi* fogékonyságot és
igényt védjük, sohasem a kritika tudományos igényét kívántuk tagadni vagy háttérbe
szorítani. De ez a tudományos igény csak az elméleti és a történeti szemlélet együttes
birtoklásában, kritikai és irodalomtörténeti módszer egységében valósulhat meg.

SZILI JÓZSEF

Távlatok és feltételek

Szeretnénk kifejteni néhány gondolatot
arról, miképpen válhat irodalmunk még szer-
vesebben „az egyetemes proletármunka ré-
szévé” – teljes értékű részévé annak a mind
erőteljesebben kibontakozó ideológiai offenzí-
vának, amely az egész világra szétsugározza
a szocializmus győzelmes eszméit. A marxiz-
mus offenzívája nem ma kezdődött, s az
offenzívának az a legújabb szakasza, minden
eddiginél nagyobb kibontakozása, amelyről
itt szó van, már évek óta tart. Évek óta tart
és még hosszú ideig tartani fog az a vita is,
amely az irodalomnak az eszmei offenzívával
kapcsolatos sajátos feladatait igyekszik tisztá-
zni. Sok kérdés máris tisztázódott. Sok gon-
dolat pedig úgy vetődött fel, hogy kifejtése
közben helytelen eszmékkel keveredett, s az a
körülmény, hogy ha nem is a valóságban,
de magában a kifejtésben összefüggés volt
köztük és a marxizmustól idegen koncepciók
között, a helyes felismeréseket is rossz hírbe
hozhatta. Ehhez járult az is, hogy az irodalom-
elmélet és a kritika képviselőinek egy része
nem a marxizmus-leninizmus egészéből, nem

az élet és az irodalom fejlődésének tényeiből
és valóságos összefüggéseiből indult ki; az
irodalomelmélet korábbi részleges igazságait
vagy eleve önkényes általánosításait védel-
mezve kénytelen volt messze az élet és az
irodalom fejlődésének tényei mögött kullogni
és saját elméleti rendszeréhez képest követ-
kezetlenül, elvtelen engedményekkel, fogalom-
tárgításokkal, elvi kompromisszumokkal tar-
tani fenn az elviség és a rugalmasság látszatát.

Ugyanakkor az irodalomelméleti munka
területén már megnövekedett azoknak a régi
és új szakembereknek a száma és felkészült-
sége, akik a társadalmi valóság fejlődésének
követelményeit, az irodalmi fejlődés tényeit,
valamint az irodalompolitika képviselői által
eredményesen alkalmazott szempontokat a
marxizmus-leninizmus szellemében általáno-
sítva próbálják megtisztítani az irodalom-
elméleti hagyományt a dogmatikus és revizio-
nista tételektől. Nem elégedhetünk meg
részleteredményekkel, arra kell törekednünk,
hogy mint a marxista filozófia, a politikai
gazdaságtan és a tudományos szocializmus